

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

Л.А. Виговський*

ВПЛИВ СВИТОГЛЯДУ ПОСТМОДЕРНУ НА ХАРАКТЕР ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ФЕНОМЕНУ

Радикальні зміни, які відбуваються у соціальному світі, завжди опосередковано чи безпосередньо впливають на зміст та форми функціонування релігійного феномену у суспільстві. Безумовно, значний вплив на них здійснює поширення та утвердження світогляду постмодерну. Тому дослідження специфіки функціонування релігійних інституцій та організацій в умовах постмодерністського суспільства є досить актуальним як у теоретичному, так і практичному плані. Очевидною постає необхідність його наукового аналізу, осмислення в контексті кардинальних змін, які відбуваються під впливом такого світогляду в релігійній сфері. Суттєвий вклад в розвиток означеного питання внесли українські релігієзнавці М. Бабій, В. Бондаренко, М. Закович, А. Колодний, О. Саган, П. Саух, Л. Филипович та ін.

Разом з тим аналіз наявних робіт з вказаної проблематики показує відсутність системності і комплексності в осмисленні функціонування релігії в умовах постмодернізму. В цьому плані важливою також постає і необхідність уточнення змісту окремих понять, що стосуються означеної теми.

Основу постмодерного типу філософствування, як відомо, заклали ще у свій час Ф. Ніцше і М. Вебер. До батьків постмодерну також відносять М. Хайдеггера, Т. Адорно, М. Хоркхаймера, Ж. Дерріду, М. Фуко, Ж. Батая, для творчості яких було характерним заперечення класичних підходів у розумінні світу, суспільства і людини. В 70-90-і роки ХХ ст. з ініціативи Ж.-Ф. Ліотара відбулася дискусія про сутність постмодерну, в якій брали участь М. Бланшо, Ф. Джемсон, Ф. Лаку-Лабарт, Д. Кампер, Р. Рорті та ін. Ідеї постмодерну також розвивають такі філософи як Х. Уайт, Ж. Лакан, П. Козловські, Ж. Делез, Р. Ленр, Н. Браун, Г. Маркузе, Ж. Бодрійар, Ю. Хабермас, Т. Кун, П. Фейєрбенд, Ю. Крістева та ін.

Загалом, вони розглядають постмодерн як особливий умонастрій, який домінує нині у всіх сферах людської життєдіяльності: культурі, філософії, політиці, економіці тощо. Такий світогляд прагне адекватно відобразити нинішню екзистенційну ситуацію, в якій європейська цивілізація опинилася після відомих подій, символами яких виступають Освенцім, Хіросіма, Чорнобиль. За таких кризових світоглядних умов постмодерн пропонує неєвропоцентристський погляд на становище нашої цивілізації у породженому нею ж самою Всесвіті, який передбачає

© Виговський Л.А., 2005

* доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, кандидат філософських наук, доцент

реконструювання європоцентристських тоталітарних соціальних, економічних, політичних, науково-технічних, духовних структур, що має активізувати пошуки нових моделей планетарного співіснування націй, його майбутніх трансформацій. Автори постмодерну прагнуть знайти відповіді на філософські проблеми, які стосуються перспектив самозбереження посттоталітарної соціальності, проблеми, яка залишилася в спадщину від доби Модерну. Тому “постмодерн починається там, де закінчується ціле, тотальне. А тому всюди, де спостерігаються спроби ретоталізації, постмодерн — в опозиції”¹.

В контексті постмодерну кожна з сфер життєдіяльності людства, в тому числі і релігійна, розглядається як особливий дискурс, тобто як жива соціокультурна практика, де стикаються й взаємодіють як рівноправні представники найрізноманітніших професійних, конфесійних, мовних та інших співтовариств. З його погляду природним станом такого дискурсу виступає не консенсус (згода, єднотамство), а дисенсус (агональний стан). Єднотамство для постмодерну означає не що інше як стагнацію, летаргію, припинення будь-якого розвитку. Тому, виходячи з таких методологічних позицій, консенсус не може бути кінцевою метою культури, релігії, політики, економіки, філософії тощо.

В науковій літературі, як правило, сутність культури постмодерну традиційно розкривається шляхом протиставлення її культури модерну, тобто Нового часу. Це пояснюється тим, що сам постмодерн у свій час виник саме як заперечення багатьох характерних особливостей культури модерну. Правда, розгляд еволюції змісту і форм функціонування релігійного комплексу в цьому плані буде не повним, як що ми обмежимося аналізом тільки культури Нового часу, оскільки на цей процес суттєво вплинула в першу чергу культура Середньовіччя. В такому випадку ми зможемо порівняти світоглядні орієнтації людини постмодерну і середньовіччя, якому було притаманне глибоке релігійне бачення як світу, так і людини.

Принагідно нагадаємо, що в основі культури середньовічної Західної Європи, як відомо, лежав принцип теоцентризму, модифікацією якого були всі феномени цієї культури. Головним принципом і головною цінністю її був Бог. Саме цей методологічний принцип визначав космологічні, політичні, естетичні й економічні погляди і, разом з тим, слугував основою для вирішення екзистенційних проблем особистості й суспільства. Положення християнства про те, що творцем світу, його початком є Бог, не тільки створювали певні уявлення про світ, але й чітко розмежовували чуттєво сприйнятій світ і світ трансцендентного, що визначало ступінь свободи людини у світі. Це виражається в тому, що будучи єдиною основою світу, Бог разом з тим є і його єдиним господарем, оскільки “існування будь-якої, самої негідної речі підкоряється непереможним законам, будь-яка тваринна річ має точку дотику з Божеством, всяке явище має розумну причину, всяка дія — розумну мету”².

Прямою протилежністю теоцентричної культури середньовіччя виступає культура постмодерну в теорії її представників Ж. Делеза і Ф. Гаттарі. Вони заперечили попередню філософську і культурологічну традиції, оскільки, з їх точки зору, в основі культури повинен лежати один принцип, а знання мають виростати з єдиного метафізичного принципу по типу декартівського дерева. Символу дерева вони протиставляють різому (кореневище), яка стає символом нового типу культури і, на відміну, від класичних уявлень про ієрархію кореня, стовбура і гілок, фіксує зв'язок у вигляді гетерогенності, множинності, рівноправності. “...Різома в постструктуралізмі, — зазначає Е. Орлов, — це хаотичне виникнення множинності, руху, яке немає превалюючого напрямку...”³. Саме поняття “різомного” заперечує ідею наявності єдиного центру, що прямо суперечить суті

¹ Вельш В. “Постмодерн”. Генеалогія і значення одного спорного поняття // Путь. — 1992. — № 1. — С. 129.

² Архимандрит Алипий, Архимандрит Исайя. Догматическое богословие. — Свято-Троїцькіє Сергієвські Лаври, 1995. — С. 167.

³ Орлов Э.А. Введение в социальную и культурную антропологию. — М., 1994. — С. 184.

релігійного світогляду, який без нього існувати не може (в більшості конфесій). Тому в центр культури постмодерну ставиться спільнота, яка звільнена від будь-яких авторитетів і ієрархії цінностей. Особистість в цьому випадку стає плюралістичною і, хоч живе у суспільстві, але не визнає жодного авторитету. Це прямо суперечить, скажімо, традиційному християнству, яке освячене авторитетом Творця і на основі цього має чітку ієрархічну систему цінностей.

Постмодерн заперечує тотожність, яка замінюється різницею і повторенням. "Сучасний світ, — зазначає Ж. Делеза, — це світ симулякрів. Людина в ньому не переживає Бога, тотожності суб'єкта, не переживає тотожності субстанції. Всі тотожності тільки симульовані, виникають як оптичний "ефект" більш глибокої гри — гри відмінності і повторення. Ми хочемо осмислити відмінність саму по собі і по відношенню відмінного до неоднакового незалежно від форм уявлення, яке зводить їх до однакового..."⁴. Важливе методологічне значення поняття симулякра полягає в тому, що воно утверджує примат одиничного по відношенню до загального. Його постмодерн розглядає як систему, "в якій відмінне співвідноситься з відмінним засобом самого відмінного"⁵.

Очевидно, що надання такого статусу одиничному, неповторному є відображенням необмеженого індивідуалізму, повного лібералізму і страху перед обмеженням свободи особистості. Представники філософії постмодерну підкреслюють, що для такої культури є неприйнятними будь-які правила і принципи, які тою чи іншою мірою претендують на всезагальність, незмінність, тотальне панування. Така ідеологія абсолютно не відповідає християнському віровченню, оскільки в його основі якраз і лежать такі принципи. Отже, заперечення загальних принципів та ідеалів культурою постмодерну свідчить про поглиблення секуляризаційних процесів, які ведуть до відокремлення людей. Це пояснюється тим, що людина, утверджуючи виключно свою індивідуальність, відмінність від інших людей, втрачає можливість ідентифікації з будь-якою соціальною спільністю, а через це люди стають атомарними і самотніми.

Однією з характерних особливостей постмодерну, яка зумовлює багато його аспектів, є те, що він знищує межу між об'єктивною і суб'єктивною реальністю. Це передовсім проявляється в утвердженні того, що, як зазначає Д. Белл, "текст не відображає реальність, а створює нову реальність, вірніше навіть багато реальностей, які часто не залежать одне від іншого. Постмодерн — це історія створення і інтерпретації тексту. Звідки ж тут взятися реальності? Реальності просто немає. Якщо бажаєте, є різні віртуальні реальності..."⁶.

В онтології та гносеології постмодерну принцип невизначеності виступає одним з головних понять і тому багато в дечому визначає плюралістичність сприйняття світу. Зокрема, це виявляється в тому, що у світогляді конкретної особистості можуть мирно співіснувати різні картини світу і виявлятися в еkleктичному вигляді. Через те, наприклад, людина, яка вважає себе християнином, водночас може вірити гадалці і розмірковувати про те, яка в нього карма і ким він був до свого народження.

Перехід суспільства від світогляду модерну до світогляду постмодерну, відповідно, зумовлює зміну однієї системи цінностей іншою, що спричинює глобальні зміни в свідомості людей. "... В наш час, — слушно зауважує А. Колодний, — відбувається зміщення інтенцій осмислення релігійних явищ, зміна тематичних і концептуальних орієнтацій релігійних спільнот ... Відходить те бачення релігії, яке сформувалося в епоху модерну⁷. При цьому на перший погляд може здатися, що постмодерн, на відміну від традиційного світського гуманізму, в деякому

⁴ Делез Ж. Различие и повторение. — М., 1998. — С. 9.

⁵ Там само. — С. 334.

⁶ Белл Д. От священного к светскому // Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии. — М., 1996. — С. 223.

⁷ Колодний А. Актуальні проблеми релігієзнавства в Україні // Українське релігієзнавство. — 2004. — № 1 (29). — С. 6.

відношенні відновлює права релігії, оскільки відмовляється від притаманного старому гуманізму культу науки і раціональності. "...Релігійне відношення до світу, — зауважує у цьому зв'язку А. Лекторський, — в крайньому випадку таке ж допустиме, як і будь-яке інше. Потрібно, однак, мати на увазі, що згідно постмодерністам релігійна (зокрема, християнська) система цінностей також обов'язкова, і така ж випадкова, як і будь-які інші — не краща і не гірша. Постмодернізм — це проголошення нехристиянської культури (інколи її називають пост-християнською)"⁸.

Загалом, соціальний постмодерн в методологічному плані негативно відноситься до релігії як такої. Це пояснюється тим, що більшість конфесій базується на наявності універсальної абсолютної істини, яка дана у Одкровенні. А сам постмодерн якраз і не визнає об'єктивного існування універсальної істини. Він вважає, що будь-яка особистість в принципі не може знати відповіді на питання, оскільки істина по своїй природі є надзвичайно складною і тому її неможливо передати в понятійній формі. Через те для пояснення тих чи інших аспектів надзвичайно складного світу потрібно щось більше, ніж розум. Правда, це зовсім не означає, що постмодерн відкидає корисність для розуміння світу раціонального мислення і науки, почуттів, традицій, інтуїції. Але, вони з його погляду, потрібні для пошуку часткових "істин", які хоч і не можуть пояснити все в повному обсязі, зате суттєво допомагають в практичному житті людини. Отже, з погляду постмодерну, те, що є правильним для окремої особистості, зовсім не виключає того, що воно може бути неправильним для іншої. Таким чином, кожний індивід має право на власну істину й правду і жити згідно них. Це, зрозуміло, зовсім не відповідає основним положенням більшості конфесій, які стоять на тому, що саме вони знають абсолютну істину.

Отже, постмодерн формує картину світу, яка суттєво відрізняється від релігійної. Так, як що релігія надає надто великого значення абсолютній істині, то постмодерн вважає факт чи явище істинним навіть тоді, коли про це в когось є така думка. Тому він досить негативно відноситься, наприклад, до біблійних оповідей, які поширюють та чи інша християнська конфесія з метою поширення й утвердження своїх ідей серед населення. В першу чергу це пояснюється тим, що постмодерн виходить з того, що така інформація може слугувати справі приховання внутрішніх суперечностей й стану нестабільності, які притаманні будь-яким системним структурам, в тому числі і релігійним. "Постмодерна людина, — зазначає католицький теолог Ю. Жицінський, — доти залишатиметься глухою до євангельської вістки, доки вона буде асоціюватися для неї з християнством як суто доктриною, тобто набором умоглядних тверджень і постулатів"⁹.

Також певним викликом для діяльності конфесій є те, що для людини постмодерністського світогляду характерною є відсутність чіткого розмежування між собою та членами колективу, плюралізм і терпимість у відносинах між собою. Індивіди з такою світоглядною орієнтацією "можуть сами не погоджуватися з тими поглядами або способом життя, але будуть захищати право людей дотримуватися інших поглядів або вести інший спосіб життя"¹⁰. Через те постмодерністи категорично не сприймають висловлювань, які можуть сприйматися як негативні або як такі, які принижують цінність особистої свободи. Звідси і їх принципова толерантність до інакомислення, підтримка плюралізму думок і дій. Тому для них характерна різноманітність моральних норм та способів життя. Звідси й прагнення вести власний, незалежний спосіб життя, вільно самовиражатися у відповідності до своїх моральних принципів. Це, зрозуміло, принципово суперечить ієрархічній і субординаційній структурі більшості сучасних Церков. Зокрема, православ'я, побоюючись, що активна участь його віруючих у суспільному житті може привести до втрати церквою власної ідентичності, стоїть на позиції збереження середньовічного статус-

⁸ Лекторский А.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопросы философии. — 2001. — № 4. — С. 8.

⁹ Жицінський Ю. Бог постмодерністів / Пер. з пол. — Львів, 2004. — С. 31.

¹⁰ Роуд Р.П. Христианство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия // Христианство. — 2002. — № 6. — С. 15.

кво. Так, професор Московської Духовної академії А. Осіпов в одному із своїх виступів назвав діяльність церкви по вирішенню світсько-мирських проблем однією із найнебезпечніших внутрішніх хвороб православної церкви. "І саме небезпечне в ній, — наголошує він, — це її виправдання як необхідного етапу на шляху відродження Церкви"¹¹.

Отже, постмодерн зробив серйозний виклик традиційним конфесіям і, в першу чергу, християнству. "Якщо говорити у світовому масштабі, — наголошує митрополит Калузький і Боровський Климент, — то це дехристиянізація суспільства, втрата духовних цінностей і звернення до матеріального. Ці тенденції розповсюджуються у всьому світі засобом нових інформаційних технологій, які не мають перешкод, не знають кордонів і відстаней, але впливають на свідомість повсюди, де б вони не проживали. У всьому світі йде розмивання духовно-моральних устоїв, культури і способу життя історично християнських народів, які втрачають традиційну укоріненість в Євангелії. Всі вони нівелюються під впливом телекомунікаційних технологій, що насаджують ідеали, які чужі християнству"¹². Щоправда, не всі християнські теологи так песимістично дивляться в майбутнє. Більш того, деякі з них упевнені в тому, що християнство може дати адекватну відповідь на виклики світогляду постмодерну. "Кінець епохи модерну, — зазначає теолог Д. Вейз, — відкриває перед біблейськими християнами значні можливості. Однак, замість того, що б сміливо зустріти умови постмодернізму, християнська частина здалася на милість постмодернізму..."¹³.

Зрозуміло, що не всі теологи згодні з таким висновком. Більшість з них вказують на те, що християнство в його конфесійних виявах має значний адаптаційний потенціал до нового світогляду. Вони нагадують, що християнство у свій час було сприйняте античним світом, швидко поширилося в греко-римському світі. В епоху Відродження воно виразило себе через протестантизм, а в епоху Просвітництва — через євангельське християнство. Нині, коли світогляд спільноти знову змінюється, перед християнством постало завдання розробити способи вираження себе в межах культури постмодерну. "Надзвичайно великою силою християнства, — зазначає в цьому плані Р. Роуд, — завжди було його вміння нести служіння в різних культурах з різноманітними світоглядами, не втрачаючи при цьому власної суті. Я б сказав, що нам необхідно розглядати новий світогляд з стратегічної точки зору і запитати себе: як християнство може бути виражене в цій новій культурі без втрати своєї основоположної сутності"¹⁴.

Християнські теологи головний недолік постмодерну вбачають в тому, що він наполягає на визнанні рівноцінності існування всіх суспільних явищ, а, отже, і конфесій. Зрозуміло, що таке положення принципово не може влаштувати представників різних конфесій, оскільки кожна з них претендує на володіння абсолютною істиною. Наприклад, російсько-православне радіо "Радонеж" відверто заявляє, що "діалог любові з католиками неможливий, оскільки неможливим є діалог світла з пітьмою"¹⁵. А католицька церква свою терпимість щодо єресі послідовників власної конфесії не переносить на течії протестантизму, оскільки не погоджується на включення їх до своєї структури. І таких прикладів можна навести дуже багато.

Загалом, світогляд постмодерну виступає суттєвим чинником трансформації функціональності релігійного комплексу, оскільки він, з одного боку, слугує перегляду багатьох моментів віровчення, особливо християнського, спонукає адаптації їх до умов сучасної людини. З іншого — сприяє переорієнтації функціональної ролі релігійного комплексу у суспільстві засобом включення у сферу власної діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних,

¹¹ Сладков А. Совместимы ли монастырь и "высокие технологии" // Наука и религия. — 2003. — № 12. — С. 29.

¹² Митрополит Калужский и Боровский Климент. Главная задача — быть помощником Патриарха // Радонеж. Православное обозрение. — 2004. — № 6 (147). — С. 3.

¹³ Вейз Д.Е. Времена постмодернизма. — М., 2002. — С. 215.

¹⁴ Роуд Р.П. Христианство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия // Христианство. — 2002. — № 6. — С. 14.

¹⁵ Агентство релігійної інформації. — № 12. — С. 10.

духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем. Зрозуміло, що цей процес не може мати однозначного характеру, оскільки вплив постмодерну на різні релігії неоднаковий. Це пояснюється в першу чергу різною ступінню поширення в суспільстві. Так, вплив постмодерну об'єктивно набагато слабший в мусульманських країнах, ніж в європейських чи американських.

Постмодерн, поглиблюючи процес переорієнтації з притаманних для релігії вертикальних відносин “Людина — Бог” до горизонтальних “Людина — людина” тим самим об'єктивно впливає на зміст та форми функціонування релігійного комплексу. “Народжується, — констатує прот. Митрофан Зноско-Боровський, — “безбожна релігійність”, причому в наші дні це гниле дихання вразило не тільки протестантський світ, воно могутнім потоком проникає і в сферу римо-католицизму”¹⁶. А це свідчить про те, що в більшості сучасних конфесійних системах “релігійна лексика, символи, фразеологія й культові елементи використовуються для впровадження цілком земних завдань”¹⁷. Так, в умовах постмодерну в культову систему може включатися, як показує практика, й інавгурація президента держави, і поклоніння національним символам, і вшанування видатних історичних осіб країни, місць знаменних подій, і проведення національних свят та ін.

Таким чином, постмодерн як світоглядне явище суттєво впливає на характер функціонування релігії в суспільстві, оскільки сприяє:

- подальшому поглибленню процесу втрати трансцендентності людського існування через можливість суміщення у світогляді людини декількох, навіть протилежних картин світу;
- поширенню релігійного вільнодумства при одночасній втраті сліпої довіри до змісту віроповчальних конфесійних установок;
- розриву з християнськими цінностями як явищами європейського порядку, що зумовлює дехристиянізацію релігії;
- розвитку нового типу релігійності, в якій відсутнє поняття Бога, а також зростанню кількості віруючих поза церквою;
- розвитку “електронної церкви”, яка виступає фактором індивідуалізації релігійного життя особистості;
- переорієнтації віруючих з моральних цінностей на матеріальні;
- поширенню харизматичних культів, які мають чітко виражений оптимістичний характер.

“То ж епоха постмодерну, — як слушно зазначає А. Колодний, — вимагає вивільнення від якихось стандартних, віками усталених форм боговшанування. Вона актуалізує питання творчого богомисля і богодіяння. Церква, якщо вона хоче бути “запрошеною”, має у відповідних формах відповідати на виклики часу”¹⁸. Зрозуміло, що за умов постмодерну об'єктивно поглиблюється процес урізноманітнення інституалізованих виявів релігійного життя. Цьому сприяє глобалізація інформаційних зв'язків, всезростаюча відкритість державних кордонів. Проте, як свідчить практика, зростання кількості релігійних течій часто супроводжується загостренням протистояння між ними, що не відповідає духу постмодерну, оскільки він базується на принципах світоглядного плюралізму, толерантності взаємовідносин, позиції взаємозбагачення різних конфесійних деномінацій на основі зацікавлених зв'язків і діалогів між ними.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою філософії та політології
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 5 від 1 лютого 2005 року)*

¹⁶ Прот. Митрофан Зноско-Боровский. Сравнительное богословие. Православие, римо-католичество, протестантизм и сектанство. — М., 2003. — С. 7.

¹⁷ Колодний А. Громадянська релігія як корелят громадянського суспільства в Україні // Релігійна панорама. — 2004. — № 6 (46). — С. 53.

¹⁸ Колодний А. Актуальні проблеми релігієзнавства в Україні // Українське релігієзнавство. — 2004. — № 1 (29). — С. 7.